

Soğuk Savaş Sonrası Çin'in Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikası

Hüseyin EMİROĞLU*

Giriş

Çin'de Komünist Devrimi gerçekleştiren Mao Zedong'un 1976 yılında ölümü, ülkesinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1956 yılında Komünist Parti Genel Sekreteri olan ancak, Kültür Devrimi sürecinde tasfiye edilen Deng Şaoping'in; 1975 yılında, parti başkan yardımcılığı, başbakan birinci yardımcılığı ve genelkurmay başkanlığı görevlerine getirilmesiyle Çin'de çok önemli değişim ve dönüşümler dönemi başlamıştır. Deng, 1978 yılında başlattığı "dörtlü modernleşme" hamlesi ile, Komünist Partisi'nin siyasal hakimiyetini gevşetmesizin Çin ekonomisini modernleştirmek istemiştir. Çünkü Mao'nun başlattığı Kültür Devrimi, Çin'i dünyanın büyük güçleri arasına sokmadığı gibi, ülkenin moral değerlerini tüketmiş; özellikle ekonomik açıdan, gösterdiği bazı başarılarla karşın, ekonomik kırılganlığa son veremediği gibi, çok kötü bir ekonomik tablo ortaya çıkarmıştır. Deng ve meslektaşlarının ortaya koyduğu "dörtlü modernleşme" kavramı; endüstri, silahlı kuvvetler, tarım, bilim ve teknoloji alanlarında modernleşmeyi içermektedir. Deng, aşırı merkezizetçi ekonomi yönetimin yarattığı ekonomik çözülüşü görmüş ve siyasal liderler arasındaki kısır sert tartışmaların herhangi bir ilerleme sağlamadığını gözlemlemiştir. Deng, liberal önlemlere duyulan ihtiyacı görmekte ancak, liberal ekonomi politikalarına girişmenin yol açacağı olası sonuçları karşılamakta ne derece dirençli olunabileceği noktasında endişe taşımaktaydı.

Söz konusu endişelerin kaynağında, liberal ekonomi politikalarının, siyasal ve toplumsal liberalleşme taleplerinin artmasına kaynaklık teşkil etmesi bulunmaktaydı. 1978-1979 yıllarında ekonomide sağlanan ilerleme, artan liberal siyasal taleplerin kısmi olarak tolere edilmesiyle sonuçlanmıştır. 1985-1986 yıllarında ekonomik gelişmede bir durgunluk ortaya çıkarken, bir yandan uygulanan ekonomi politikala-

* Yrd. Doç Dr. Hüseyin Emiroğlu, Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih ABD Öğretim Üyesi. Adres: KÜ İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü 7. km, Yahşihan/Kırıkkale.

rının yol açtığı sonuçlar, diğer yandan liberalleşme yönündeki siyasal talepler, Deng yönetimini sıkıntıya sokmuştur. 1987'de liberal uygulamaların savunucusu Komünist Parti Genel Sekreteri Hu Yaobang'ın istifa etmesinden sonra Deng, yeniden liberal bir duruş sergilemiştir. Hu Yaobang'ın 1989 yılında ölümü Çin'de liberal politikaların yaygınlaştırılmasına yönelik kitlesel taleplerin dile getirilmesine bir zemin sunmuştur. Öğrenci gösterilerinin güçlenerek yaygınlaşması üzerine, Haziran 1989'da Tiananmen Meydanı'ndaki öğrenciler üzerine ateş açılarak, bu sürecin daha ileri noktalara ulaşması engellenmiştir. Bu gelişme, Çin'e yönelik uluslararası toplumun gözünde son derece negatif bir imajın oluşmasına yol açtı. Başta ABD ve Batılı ülkeler olmak üzere birçok ülke, Çin ile olan diplomatik ilişkilerinin düzeyini düşürecek ve yaptıkları ekonomik katkılara son vereceklerdir. Soğuk Savaş sona ererken Çin diplomasisi, uluslararası ilişkilerdeki negatif imajlarını silme mücadelesi verecektir.¹

Çin'in Tiananmen meydanı gelişmelerinin uluslararası toplumda yarattığı negatif etkiyi giderebilmesine zemin sağlayacak ve uluslararası sisteme katılma yönünde verdiği mücadeleye destek sağlayacak gelişme, 2 Ağustos 1990 tarihinde meydana geldi. Irak'ın Kuveyt'e saldırmasıyla başlayan süreç, Çin'i yeniden uluslararası politikanın bir aktörü durumuna getirecektir. Birinci Körfez krizinin patlak verdiği 2 Ağustos tarihinden itibaren ABD, Birleşmiş Milletler (BM) örgütünü devreye sokmuştur. Irak'ın BM üyesi bir devlete yönelik saldırganlığının sonuçlarını gidermekte ve *statüko anteyi* inşa etmekte, BM Güvenlik Konseyi kararları temel alınmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinden biri ve dolayısıyla veto hakkına sahip olan Çin, Irak'a yönelik yaptırım kararlarını desteklediği gibi, VII. Bölüm 42.

¹ Fahir, Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1980-1990**, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, s. 100-106; Peter Calvocoressi, **World Politics Since 1945**, 7. Baskı, New York: Longman, 1996, s. 136-139; Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırıklar Çağı**, Ankara: Sarmal Yayınları, 1999, s. 558-565; Monte Palmer, **Comparative Politics, Political Economy, Political Culture and Political Interdependence**, 2. Baskı, New York: Wadsworth Pub. Co., 2000, s. 384-387; David Shambaugh (Der.), **The Chinese State in the Post-Mao Era**, New York: Cambridge University Press, 2000, s. 161-165; Wen Shun-Chi, **Ideological Conflicts in Modern China Democracy and Authoritarianism**, New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, Rutgers State University, 1992, s. 321-324; Minxin Pei, "Is China Democratizing?," **Foreign Affairs**, c. 77, n. 1, 1998, s. 68-74; Morton Abramowitz ve Stephen, Bosworth "Adjusting to the New Asia," **Foreign Affairs**, v. 82, n. 4, Temmuz/Ağustos 2003; Keesing's Record of World Events/News Digest for November 1990.

madde kapsamında alınan askeri kuvvet kullanımı kararlarını da engellememiştir. Çin, Güvenlik Konseyi'nde izlediği bu yapıcı politikanın yanında, Körfez krizinin çözümüne yönelik aktif bir diplomatik çaba içerisinde olmuştur. Irak'ın Kuveyt'e saldırısının Ortadoğu bölgesi ülkelerinde son derece olumsuz karşılanması ve gösterilen tepkilerin sertliği, Çin'in aktif diplomasi izlemesinde etkili olmuştur. Çin, bu süreçteki olumlu dış politikasının meyvelerini toplamak için çok beklemeyecektir. Daha kriz tam çözümlenmeden, ABD ile ticaret hacmi yeniden Çin lehine fazla vermeye başlamış, AB Çin'e uyguladığı yaptırımlara son vermiş; uluslararası mali örgütlerden kredi akışı yeniden başlamış; Suudi Arabistan gibi büyük petrol rezervlerine sahip Ortadoğu ülkeleriyle diplomatik ilişkiler başlatılmıştır. Birinci Körfez krizi, Çin'in Ortadoğu bölgesi ülkeleriyle kuracağı yakın diplomatik ve ekonomik ilişkilerin de bir başlangıcı olacaktır. Çin dış politikasında yaşanan bu değişimi sadece Tiananmen gelişmeleri sonrasında geliştirilen refleksif ve sığ diplomatik girişimler olarak görmemek gerekir. Bu dış politika çizgisinin, daha sonra bu yönde atılan adımlar izlendiğinde, yeni bir diplomatik açılımın parçaları olduğu görülecektir.²

Çin'in Birinci Körfez krizi sürecinde Güvenlik Konseyinde taktığı olumlu tutum ve sorunun çözümüne yönelik izlediği aktif diplomasının kökeninde, sadece Tiananmen meydanında yaşanan gelişmelerin uluslararası toplumdaki izlerini gidermek amacı yoktur. Soğuk Savaşın bitişi, aynı zamanda, uluslararası ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcıdır. Modern dönemde (1648 Vestfalya ile başlayan dönem), çok büyük ölçekli savaşlardan sonra toplanan konferanslarda, galip büyük güçler tarafından uluslararası sistem, yeniden mevcut güç yapısını yansıtacak şekilde düzenleniyordu. Soğuk Savaş döneminde süper güçler arasında bir sıcak çatışma yaşanmamasına karşın, her alanda ideolojik eksenli bir büyük rekabet yaşanmış, bu mücadeleden ABD ve müttefikleri galip ayrılmıştı. Dünya sisteminde yaşanan bu köklü değişim ve dönüşüme rağmen, yeni dönemde, uluslararası politikayı hangi faktörlerin şekillendireceği, geçmiş örnekleri çerçevesinde düzenlenebilecek bir konferansta ele alınmamıştır. Bu dönemin tek süper gücü olan ABD, 2 Ağustos 1990 tarihinde Irak'ın egemen bir devletin toprak bütünlüğüne yönelttiği saldırı karşısında, "yeni dünya düzeni" kavramı çerçevesinde uluslararası politikanın dayanacağı

² News Digest for November, 1990, s. 37870-37871; Evan S. Medeiros ve Taylor Fravel, "China's New Diplomacy," *Foreign Affairs*, v. 82, n. 6, 2003, s. 24-27.

ilkeleri ortaya koymuştur. Buna göre, “uluslararası hukuka aykırı hiçbir eylem cezasız kalmayacak; kuvvet kullanımı yoluyla toprak kazanılmayacaktır.” Bu iki ilke, 19. yüzyıldan bu yana Batılı ülkeler tarafından egemenlik hakları zedelenen Çin siyasal seçkinleri tarafından olumlu olarak karşılanmıştır. Birinci Körfez krizi süresince Çin’in izlediği aktif diplomasinin arka planında, ABD’nin tek süper güç kalmasından duyduğu endişe ile bu iki ilkenin yeni dönemde uluslararası politikanın doğasına damgasını vurmasına duyduğu inanç yatmaktadır.

Soğuk Savaş sonrasında Balkan Yarımadası ve Ortadoğu vb. gibi alt-bölgelerde yer alan ülke liderleri çoğu zaman saptırılmış tarihsel tezlerle, ülkelerini/halklarını sıcak çatışmaların içerisine çekerken; Çinli liderler, ekonomik kalkınma çabalarına hız vermişlerdir. Bu yeni dönem Çin dış politikası, ekonomik kalkınma sürecinin kesintiye uğramaksızın sürdürülmesi ile uluslararası politikada prestijini zedeleyen sömürge dönemi kalıntısı düzenlemelerinin sona erdirilmesi çabaları çerçevesinde şekillenmiştir. Bir diğer yönüyle Çin, güvenlik ve ekonomik yararları en üst düzeyde gerçekleştirirken; sorumluluklarını en alt düzeyde tutma çabası içinde olacaktır. 1990-2000 zaman aralığında Çin, ABD ve Batılı ülkelerden gelen tüm eleştirilere karşın, siyasal liberalizme karşın komünist merkezîyetçilik noktasındaki kararlılığını ortaya koymuştur. Komünizm, Mao döneminde sahip olduğu ideolojik değerinin ötesinde bir anlam kazanarak, Çin açısından, merkezîyetçi yönetim yapılanmasıyla örtüşür bir araçsal önem kazanmıştır. Sömürge döneminde çözölen Kadim Çin, tarihindeki merkezîyetçi yönetsel yapı gelenekleri ile ideolojik içeriği boşaltılmış komünist merkezîyetçi yönetsel gelenek aynı ortak amacı gerçekleştirme noktasında hem fikirdir: ülkenin parçalanmadan bir arada tutulması ve ekonomik kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi.³

19. yüzyıl ile 20. yüzyılın ilk yarısı Batılı güçler ve Japonya karşısında “ulusal aşağılanma” dönemi olarak nitelenmekte ve artık bu dönemin sona ermesi yönündeki eğilim gittikçe güçlenmektedir. Çin’in bugüne kadar uluslararası ilişkiler alanında izlediği düşük yoğunluklu dış politika çizgisinde değişiklikler yaşanmaktadır. Çin’in uluslararası ilişkiler alanında daha büyük sorumluluklar üstlenmesi

³ Nigel Thalakada, *China’s Voting Pattern in the Security Council 1990-1995*, Der. Bruce Russett, London: MacMillan Press, 1997, s. 86; Shun-Chi, *Ideological Conflicts in Modern China Democracy*, s. 320.

ve hegemonik bir ABD karşısında daha sert bir dış politika çizgisi belirlemesi yönünde, iç dinamiklerle de beslenen, bir yönetsel algı gelişmektedir. Bu yönetsel algı, 21. yüzyılda Asya-Pasifik bölgesinin dünya siyasal sisteminde artan ağırlığı gibi güçlü bir zeminden destek almaktadır. Ancak ABD'nin dünya sistemindeki hegemonik konumundan endişe duyan Çin, paradoksal bir dış politika tercihi ile de karşı karşıyadır. ABD askeri gücünün Asya-Pasifik ekseninde sağladığı nispi güvenlik olgusu, bu gücün bölgeden çekilmesinin doğuracağı dengesizlikler ve olası silahlanma yarışı, ekonomik kalkınmaya verilen önceliği baltalayabilecektir. Bu tarz bir gelişme, bir yönüyle, henüz ekonomik kırılma olarak aşamamış; diğer yönüyle satın alma gücü oldukça yüksek bir ABD pazarını büyük bir avantajla kullanan Çin açısından büyük sorunlar doğuracaktır. Her şeyden önce, Çin ülkesinde, "ekonomik kalkınma önceliği" noktasında varolan geniş ölçekli uzlaşma büyük darbe görecektir. Dünya sisteminde varolan ince güç dengesi hesaplarına karşın, 20. yüzyılın başlarında Kıta Avrupası eksenli dünya sisteminde gücün kanatlara yayılmasına tanık olunmuş, iki dünya savaşı ile tahrip olan Avrupa ülkeleri bu sürece çok fazla direnememişlerdir. Ancak 21. yüzyılda uluslararası ilişkilerde güç dengesinin Asya-Pasifik eksenli oluşması bir fenomen ise, Soğuk Savaş sonrası döneme bir galibiyet ile girmiş ABD'nin ve destekçisi AB ülkelerinin, dünya sistemindeki bu köklü dönüşüme büyük bir direnç göstermelerinin kaçınılmaz olmasıdır. Ekonomik alanda yaşanacak bu rekabetin, sıcak bir savaşa dönüşüp dönüşmeyeceğini tarafların stratejik planları çerçevesinde atacakları adımlar belirleyecektir.⁴

Kıta Avrupasının (Batı ve Kuzey Avrupa ülkelerinin) dünya üstünlüğünü ele geçirmeleri, 13. yüzyıldan itibaren yaşadıkları bir dizi devrimsel gelişmeler sonucu olmuştur. Tarım, ticaret, coğrafi keşifler, bilimsel-teknolojik gelişmeler ve sanayi devrimi vb. alanlarda yaşanan büyük değişim ve dönüşümler Batı dünyasını ekonomik açıdan çok büyük bir güce ulaştırmış; onu dünya sisteminde "başat" konuma taşımıştır. Sömürge ve emperyal politikalarla dünyadaki ekonomik havzaları denetimine alan Batı dünyası, yüksek askeri teknolojisi ile bu üstünlüğünü Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürdürmüş, İkinci Dünya Savaşı ile tamamen kaybetmiştir. Kısaca ifade ettiğimiz bu süreç derinlemesine incelendiğinde, Batı dünyasının uluslararası ilişkiler alanına başat bir güç olarak çıkmasında, "ekonomik üstünlük" ve bunun mimarı burjuvazinin şekillendirdiği bir "siyasal model" in ku-

⁴ Medeiros ve Fravel, *China's New Diplomacy*, s. 32-33.

rumsallaşmasının olduğu görülür. Sonuçta, kapitalist ekonomi-politik veya Batının maddi medeniyeti, kadim medeniyetlere galip gelmiştir. Kadim Çin medeniyeti de bu süreçten, 19. ve 20. yüzyılda, payına düşeni almıştır. Büyük bir medeniyet ve tarihsel derinliğe sahip olan Çin, 21. yüzyıldaki rekabetin ve uluslararası ilişkilerde Batı dünyasının (ABD vb. çizgide olan ülkeler dahil) başat güç konumunu sarsmasının yolunun “ekonomik havzaları” ve “pazarları” denetlemek olduğunu bilmektedir.

Bu çalışma, Çin’in Soğuk Savaş sonrası, söz konusu ekonomik havzalardan en önemlisi olan, Ortadoğu bölgesine yönelik izlediği dış politikasının temel dinamiklerini ortaya koyma ve analiz etmeyi amaçlamıştır.

Jeo-Ekonomik ve Jeo-Politik Güç Havzalarının Denetimi Sorunu ve Çin Dış Politikası

20. Yüzyıl Boyunca Büyük Güçlerin Ekonomi Politikası ve Yeni Güç Merkezlerinin Ortaya Çıkışı

İngiliz Donanmasının 1913 yılında enerji kaynağı olarak kömür kullanımından petrole geçmesiyle bu dönemde devleşmiş savaş mekanizmalarının harekete geçirilmesi ve dolayısıyla “güvenlik” kavramı, petrol bulunan bölgelerin denetimiyle eşit kabul edilmiştir. Bu tarihten itibaren, yapılan petrol havza çalışmaları, Ortadoğu bölgesinin, bilinen dünya petrol rezervlerinin % 65’ini barındırdığını ortaya koymuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde yer aldığı İttifak Devletlerinin yenilgisi üzerine, 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi sonucu devletin siyasal varlığı sona ermiş, toprakları İtilaf Devletleri arasında paylaşılmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Ortadoğu’daki Arap halklarını Osmanlı merkezi yönetimine karşı kıskırtarak Arap milliyetçiliğini harekete geçirmeye çalışan İngiltere, bölgenin önemli Arap liderlerine savaş sonrasında bir Arap krallığı kurulmasını destekleyeceği sözünü vermiştir. Ancak savaş içerisinde yapılan gizli antlaşmalarla, bu topraklar İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmıştır. 1919 yılında kurulan Milletler Cemiyeti’nin (MC) kurduğu “vesayet sistemi” çerçevesinde, Arapların yaşadığı Ortadoğu toprakları İngiltere ve Fransa’nın “manda” yönetimi altına bırakılmıştır. Bu dönemde, petrol olgusu önemli olmakla birlikte, henüz çok fazla ön planda değildir. Ancak iki dünya savaşı arası dönemde, özellikle Hitler’in 1933 tari-

hinde iktidara gelmesiyle birlikte başlatılan büyük sanayi hamlesi ve Uzak Doğu'da Japonya'nın büyük ekonomik gelişmesi "enerji kaynağı" olarak petrolün artan bir öneme sahip olmasına yol açmıştır. Kıta Avrupası eksenli başlayan İkinci Dünya Savaşı'nın Pasifik'e sıçramasında ABD'nin Japonya'ya karşı uygulamış olduğu petrol ambargosunun gevşetilmemesi yönündeki ısrarı etkili olmuştur. Savaş içerisinde de devleşmiş savaş mekanizmalarının sürekli etkili kılınmasının şartı olarak görülen petrol alanlarının sıkı bir şekilde denetlenmesi fenomeni, savaş sonrası dünyasının en önemli dış politika ilkelerinden birisi haline gelecektir. Savaş sonrası ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik en önemli dış politika ilkesi; "petrolün Batı dünyasına ve müttefiklerine akışının kesintiye uğratılmaması" olacaktır.⁵

ABD ve Batılı ülkeler, Soğuk Savaş döneminde petrolün düzenli, kesintisiz akışının sağlanması ve denetim altında tutulması amacıyla demokrasi dışı araçları kullanmaktan çekinmemişlerdir. Batılı devletler tarafından 1920 sonrası Ortadoğu'da oluşturulan jeopolitik güç alanları bölgenin tarihsel gerçekleri ile örtüşmediği gibi, yöneten-yönetilen gerginliğini her zaman canlı tutacak bir iktidar yapılanması, bölgenin fenomeni haline getirilmiştir. Ortadoğu'da tarihsel olmayan sınırlar ve devletçikler kurularak, güçlü ve birleşik bir siyasal yapının oluşmaması amaçlanmıştır. Bir yandan, bölgede oluşturulan küçük devletçiklerle petrol alanlarının denetimi daha kolay sağlanırken, diğer yandan bölgedeki büyük siyasal yapıların ekonomik kırılganlıklarını aşmakta, petrolü etkili bir araca dönüştürmeleri önlenmeye çalışılmıştır. 30 Nisan 1951'de Başbakan Dr. Muhammed Musaddık tarafından devletleştirilen/millileştirilen İran petroleri sorunu, İngiltere'nin desteklediği bir askeri darbe ile Musaddık'ın Ağustos 1953'te devrilmesiyle sona ermiş; diğer Batılı ülkelerle (İngiltere, Fransa, Hollanda) birlikte Amerikan şirketleri de yeni petrol antlaşmalarından önemli bir pay almışlardır. ABD ve İngiltere, İran'daki petrol alanlarının millileştirilmesinin diğer Ortadoğu ülkelerine yaygınlaşmasından büyük endişe duymuşlardır. Bir başka açıdan ABD, kendisi dışında bir aktör-devletin Ortadoğu ülkeleri üzerinde etki kurmaması yönünde bir dış politika izlemiştir. Musaddık'ın devrilmesinde, Sovyetlerin Komünist Tudeh partisi yoluyla İran üzerinde etki kurma çabası önemli rol oynamıştır.⁶

⁵ Daniel Yergin, **Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Çev. Kamuran Tuncay, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999, s. 169-174.

⁶ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, 6. Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1989, s. 489-491; Calvocoressi, **World Politics**, s. 430-434.

1960 Ağustosunda Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC)'nin kurulması ve 1967 Arap-İsrail Savaşı sonrasında Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü'nün (OAPEC) kurulması, üçüncü dünya ülkelerinin, petrolü, özellikle ABD ve Batılı ülkelere karşı bir silah olarak kullanma sürecinin başlangıcıdır. Ekim 1973'te Ortadoğu'da patlak veren savaş sonrasında, OAPEC'in, ABD ve bazı Avrupa ülkelerine karşı petrol ambargosu uygulama kararı alması; OPEC'in, yüksek fiyat politikası uygulaması sonucu, artan petrol fiyatları, "enerji arzının güvenliği" kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ekim 1974'te ABD'nin girişimiyle kurulan Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), petrol arzının güvenliği ve kullanılmasında işbirliği kavramını geliştirmiştir. OPEC ve OAPEC ülkeleri arasındaki görüş ayrılıkları ve anlaşmazlıklar, petrol fiyatı ve arzı konusunda uzun süreli ve tutarlı politikaların geliştirilmesi ve uygulanmasının önünde bir engel oluşturmuş; izlenen yüksek fiyat politikası, ABD ve batılı ülkelere daha çok üçüncü dünya ülkelerinin ekonomileri üzerinde olumsuz etkiye bulunmuştur. Ancak, Batılı ve Japonya gibi müttefikleri, ABD'nin Ortadoğu politikasına yönelik eleştiri dozunu gittikçe arttırmışlardır.⁷

Ortadoğu'daki petrol üreticisi ülkeler, topraklarında faaliyet gösteren ABD ve Batılı petrol şirketlerinin fiyat politikaları; iç siyasal yapılarından kaynaklanan sorunlar; çeşitlenmiş ihraç malları üretim altyapılarının olmaması nedeniyle petrol ihraç gelirlerine bağımlı bulunmaktadır. Ortadoğu ülkelerinde yöneten-yönetilen gerginliğinin çok büyük boyutta olması, sınır sorunlarının varlığı, ve yüksek güvenlik tehdidi algısının yönetsel seçkinlerde çok yüksek olması, "güvenlik ikilemi teorisi (*security dilemma theory*)"ni bölgesel aktörler ve devletler arası ilişkilerin bir gerçekliği haline dönüştürmüştür. Bölge ülkelerinin yüksek savunma harcamaları, petrol ihraç gelirlerine duydukları ihtiyacı çok büyük oranda arttırmıştır. 2 Ağustos 1990 tarihinde, ilk defa, bir Arap devletinin bir diğer Arap devletine saldırması, güvenlik tehdit algısını çok yüksek bir noktaya taşımıştır. Bernard Lewis, bu gelişme sonrasında Arap dünyasının petrolü bir silah olarak kullanmasının söz konusu olamayacağını ileri sürmüştür. Soğuk Savaş dönemi zihinsel algısı ve hemen kriz süreci-sonrası çözümlenmeleri çerçevesinde, Irak saldırganlığının, bir enerji kaynağı ve üretim girdi maliyeti olarak petrol olgusunun önemli bir dış politika

⁷ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 725-728; Calvocoressi, *World Politics*, s. 403-405.

aracı vasfını yitirmesine yol açtığını varsaymak, ilk bakışta, doğru gözükebilmiştir. Ancak süreç izlendiğinde meydana gelen gelişmeler, petrolün, kısa ve orta dönemde ülkelerin kalkınması sürecinde enerji arzının güvenliğinin sağlanmasında en önemli araçlardan birisi olacağını ortaya koymaktadır. Ciddi alternatif enerji kaynakları devreye sokulmadan bu olgunun değişmesi oldukça zor gözükmektedir. Bir diğer yönüyle alternatif enerji kaynaklarının devreye sokulması ancak, gelişmiş sanayi ülkeleri açısından söz konusudur. Gelişmekte olan ülkelerin daha ucuz ve kolay sağlanabilen enerji kaynaklarına yönelmeleri ise kaçınılmazdır. Batının dünya üstünlüğünü kurmasında, hammadde kaynakları ve pazar olgusu üzerinde kurduğu denetim etkili olduğu gibi, farklı güç merkezlerinin oluşmasını engellemek çabası da önemli rol oynamıştır.

Bu nedenle ABD ve Batılı ülkeler, daha gelişmiş enerji kaynaklarını kullanırlarken, kömür ve petrol gibi fosil yakıtları kullanarak kendi kalkınmalarını gerçekleştirmeye ve ekonomik kırılganlıklarını denetlenebilir düzeye çekmeye çalışan Çin, Hindistan vb. ülkelere kayıtsız kalmaları mümkün değildir. Özellikle Çin'in 1980'lerden sonra hızlanarak artan kalkınma hamlesi, 1990'larda net petrol ithalatçısı bir ülke konumuna gelmesine yol açmıştır. Çin ve Hindistan gibi, kadim medeniyetlere yataklık etmiş iki coğrafi alt-bölgesel aktörün artan enerji talepleri ve bunun petrol kaynakları üzerinde doğurduğu baskı, Soğuk Savaş sonrasının siyasal ve ekonomik açıdan çok kutuplu dünyasında, Ortadoğu ülkelerine Bernard Lewis'in Birinci Körfez Krizi sırasında ifade ettiğinin ötesinde, uygulanma tarzı değişse de petrolü bir dış politika aracı olarak kullanma olanağını vermektedir. Soğuk Savaş döneminin statik ilişkileri yerini, dinamik uluslararası ilişkilere bırakmıştır. Bu yeni dönemde Çin dış politikasını oluşturan seçkinler, ekonomik kalkınmalarını sürdürülebilir kılmak amacıyla, enerji arzının güvenliğini, bir diğer deyişle, petrol arzının sürekli ve istikrarlı bir şekilde sağlanmasını, öncelikli güvenlik sorunu olarak kabul etmektedirler. Bu noktada, enerji güvenliğini sağlamaya çalışan Çin, dünyanın en büyük petrol rezervlerini barındıran Ortadoğu ülkeleri, Orta Asya ülkeleri ve ABD'nin "haydut devletler (*rogue states*)" olarak nitelediği devletlerle sıkı bir ekonomik ilişkiye girecektir. Çin'in bu yönde attığı/atacağı adımlar, küresel rekabeti, çok daha çatışmacı bir boyuta taşıyacaktır.⁸

⁸ Bernard Lewis, "Rethinking The Middle East," **Foreign Affairs**, Güz 1992, s. 101-102; David Hale ve Lyric Hughes Hale, "China Takes Off," **Foreign Affairs**,

2. 21. Yüzyılda Ortadoğu Bölgesine Yönelik Çin Dış Politikasının Temel Parametreleri

Çin’de Deng Şaoping ile başlayan, halkın açlıktan ve ulusun aşağılanmaktan kurtulması yönündeki geniş ölçekli uzlaş, “ekonomik kalkınma ve piyasa ekonomisine doğru aşamalı bir geçiş” konusuna verilen öncelik zemininde gelişmiştir. Bu çerçevede Deng, dikkat ve kaynaklarını ekonomi üzerine yoğunlaştırmış; Japonya, ABD, Rusya, komünist olmayan Güneydoğu Asya ülkeleri, Güney Kore, Tayvan, Vietnam ve Hindistan gibi ülkelerle belirli düzeyde dostluk ilişkileri geliştirme yönünde adımlar atmıştır.⁹ Deng bir yandan, Komünist Çin Halk Cumhuriyeti’nin içsel meşruiyetini korumak için ekonomik kalkınmaya öncelik verirken; diğer yandan, Çin’in uluslararası prestijini arttırmaya çalışmıştır. Bu çerçevede, dünya sisteminde Çin’in siyasal özerkliğinin gerçekleştirilmesi temel bir öncelik olarak belirlemiştir. Bu kapsamda Deng, “barış içinde bir arada yaşamının beş ilkesini” ortaya koymuştur: Karşılıklı egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, karşılıklı saldırmazlık, karşılıklı iç işlere karışmama, eşitlik ve karşılıklı yarar, barış içerisinde bir arada yaşama. Bu ilkeler çerçevesinde geliştirilen Çin dış politikası, ülkenin sorumluluklarını en alt düzeye indirme, güvenlik ve ekonomik yararları en üst düzeyde gerçekleştirme yönünde bir strateji izlemiştir.¹⁰

Soğuk Savaş döneminde Çin dış politikası, sömürge karşıtı ve üçüncü dünyacı bir çizgiye sahip olmuştur. Çin dış politikasını oluşturan seçkinler ve dış politika uzmanları arasında, artık üçüncü dünyacılığın kendilerine sağladığı yararlar sorgulanmaya başlanmıştır. Ancak ABD’nin, dünya sistemindeki statükoyu koruma yönünde bir dış politika stratejisi izlediği düşünülürse; Çin’in, kısa dönemde olmasa da orta ve uzun dönemde uluslararası politikadaki güç dengesini kendi lehine çevirebilmesi için “revizyonist ülkeler”in desteğine ihtiyaç duyacağı açıktır. Çin, günümüz uluslararası politikasının doğasında (askeri, siyasal ve ekonomik temelli) köklü bir değişimi gerçekleştiremeyeceğinin bilincindedir. Bu noktada kademeli bir strateji izlemesi kaçınılmazdır. Bu kademeli stratejinin ilk aşaması, ekonomik kalkın-

v. 82, n. 6, Kasım/ Aralık 2003, s. 48-49; Robert A. Pastor, “China and the United States: Who Threatens Whom,” *Journal of International Affairs*, v. 54, n. 2, Bahar 2001, s. 432.

⁹ William H. Overholt, “China after Deng,” *Foreign Affairs*, v. 75, n. 3, Mayıs/ Haziran 1996, s. 66.

¹⁰ Thalakada, *China’s Voting Pattern in the Security Council 1990-1995*, s. 86.

manın gerçekleştirilmesi ve bu alandaki kırılmalıkların ortadan kaldırılmasıdır. İkinci aşama, ekonomik kalkınmanın verdiği güçle, dünya sistemindeki siyasal sorumluluklarının artması yönünde isteklerin ileri sürülmesidir. Üçüncü aşamada, ekonomik ve siyasal taleplerin etkili bir askeri güçle desteklenmesidir. Çin'in bu yönde atacağı adımların gerek ABD, gerekse Japonya gibi bölge ülkeleri tarafından tepkiyle karşılanacağı açıktır. Ancak burada bir açmaza dikkat çekmek önemlidir. 25 Haziran 1950 tarihinde Kuzey Kore'nin BM denetimindeki Güney Kore'ye saldırması ve Çin'in bu savaşa dahil olması, bir yönüyle, Pasifik'te güçlü bir Amerikan varlığına bir tepkiydi. Soğuk Savaş sonrası, ortak düşman Sovyetlerin dağılmasının Japon-ABD ittifakına yapacağı etki ve sonuçları Çin tarafından çok yakından gözlenmektedir. Söz konusu ittifakın Çin'i çevrelemesinden duyulan endişeye karşın, ABD'nin Pasifik'teki varlığı, Çin ile Japonya arasındaki ilişkilerin daha sağlıklı bir zeminde yürümesi açısından da gerekli görülmektedir. Tarihsel Fransız-Alman çatışma/rekabetine karşın yapılan işbirliği Avrupa Birliği'nin varlık nedeni olduğu gibi; Çin-ABD rekabetine karşın yapılan işbirliği de Pasifik'teki güç dengesinin dengeleyici unsuru konumundadır. Soğuk Savaş sonrası Japon milliyetçiliğinin canlanması ve bu ülkenin silahlanma yarışına girmesi, Çin açısından olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Ekonomik gelişmeye aktarılabilecek verimli kaynakların silahlanmaya ayrılması, Çin ekonomisi açısından tam bir yıkım olabilecektir. Bir yönüyle, her iki ülkenin (Çin ve Japonya) birinin diğerine atfla kurguladığı bu kademeli stratejinin, "güvenlik ikilemi teorisinde" olduğu gibi bir "kısır döngü" sürecini başlatması, Çin'in ekonomik kalkınma sürecini baltalayabilecektir. Güçlü bir ekonomik temele dayanmayan Çin'in, siyasal sorumluluk isteklerinin dikkate alınması ve yüksek bir askeri teknolojiye dayalı etkili bir ordu oluşturularak bu isteklerini desteklemesi olasılığı çok zayıflayacaktır.¹¹

¹¹ Thomas J. Christensen, "Chinese Realpolitik," *Foreign Affairs*, v. 75, n. 5, Eylül/Ekim 1996, s. 37-38 ve 40-44; Thomas J. Christensen, "The Contemporary Security Dilemma: Deterring a Taiwan Conflict," *The Washington Quarterly*, v. 25, n. 4, Güz 2002, s. 7-12, <http://www.twq.com/02autumn/christensen.pdf>; Eugene A. Matthews, "Japan's New Nationalism," *Foreign Affairs*, v. 82, n. 6, Kasım/Aralık 2003, 87-90; David Shambaugh, "Facing Reality in China Policy," *Foreign Affairs*, v. 80, n. 1, Ocak/Şubat 2001, s. 56-58; Zbigniew Brzezinski, "A Geostategy for Eurasia," *Foreign Affairs*, v. 76, n. 5, Eylül/Ekim 1997, s. 51-52 ve 58-63.

Bu noktada Çin dış politikası, ekonomik kalkınmasını sürdürülebilir kılacak yeni alanlara yönelmek zorundadır. Hızla büyüyen Çin ekonomisinin artan enerji ihtiyacının karşılanmasında, dünyada bilinen petrol ve doğalgaz yataklarının büyük çoğunluğunu topraklarında barındıran Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu çerçevede Çin, geçmişte olmadığı kadar, bölgede yaşanan gelişmelere yakınlık duymaktadır. Bunun en son örneği, İsrail'in Güney Lübnan'a yönelik askeri hareketini sona erdirmesi sonrasında Çin'in, bölgede konuşlandırılacak BM gücüne (UNIFIL) 1000 asker gönderme kararını almasıdır. Soğuk Savaş'ın hemen sonrasında ABD'nin iki büyük bölge ülkesi, İran ve Irak'ı uluslararası politikada izole etme amacına dönük "çifte çevreleme (*dual containment*)" politikası izlemesi; 11 Eylül 2001 sonrasında BM Güvenlik konseyi kararlarına dayanmaksızın önce Afganistan'ı daha sonra (gerçek dışılığı iddialarla ortaya konan) Irak'ı işgal etmesi ve bölgedeki diğer Arap ülkelerini hedef alması, gerek bölge düzeyinde gerekse Çin gibi bölge dışı ülkelere ciddi endişelere yol açmıştır. Bu noktada, ABD'nin gerek Ortadoğu'da gerekse Orta Asya'da Çin'i dışlayıcı bir dış politika yaklaşımı benimsemesi, Çin siyasal seçkinlerindeki endişeleri daha çok arttırmıştır. Ancak ABD'nin "önleyici savaş doktrini" çerçevesinde ve komünist tehdidin yerine ikame edilmeye çalışılan "İslamcı terörizm"e karşı mücadele kapsamında şekillenen dış politikası, jeopolitik ve jeoekonomik alanları hegemonik bir yöntemle denetlemeye yönelmesi, Çin gibi ülkelere de çok önemli fırsatlar sunmaktadır.¹²

Çin, Ortadoğu bölgesi ülkelerine, gerek ekonomik açıdan kurulacak ilişkilerde oluşacak karşılıklı yarar, gerekse siyasal model olarak Batılı ülke modellerine karşı oluşturduğu cazibe ile girme olanaklarına sahip olmaktadır. Bu nedenle Çin dış politikasını oluşturan seçkinler, stratejik hedeflerine ulaşma çabası çerçevesinde bölgesel işbirliği ve ittifaklar kurmanın yanında; bir yandan, petrol havzalarına ayrıcalıklı giriş hakkı kazanma, diğer yandan, ürün ve teknolojilerini pazarlayabilecekleri yeni pazar olanaklarına kavuşma hususunda rakipleri karşısında öncelikli bir pozisyon kazanacaklardır. Bu noktada Çin'in,

¹² Dario Cristiani, "China and Iran Strengthen their Bilateral Relationship," **PINR Power and Interest News Report**, 06 Ekim 2006, http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=566&language_id=1; Charles William Maynes, "America Discovers Central Asia," **Foreign Affairs**, v. 82, n. 2, 2003, s. 125-129.

Ortadoğu enerji kaynaklarına bağımlılığı gün geçtikçe artmakta olan ABD ile rekabeti kaçınılmaz olacaktır. Çünkü alternatif enerji kaynakları, bugün itibariyle, fosil yakıtlarına bağımlılığı ortadan kaldıracak düzeyde değildir. Bilinen dünya petrol rezervlerinin bir trilyon varil olduğu ve ABD'deki petrol rezervlerinin bunun sadece % 4'ünü oluşturduğu; bugün % 50'ler düzeyinde olan petrol ithalatının, 2010 yılında % 60'lar düzeyinde olacağı düşünülürse, 21. yüzyılda (en azından ilk yarısında) en büyük rekabetin, enerji kaynakları üzerinde ve bu kaynakların üçte ikisini topraklarında barındıran Ortadoğu bölgesinde yaşanacağı açıktır.¹³

Çin'in Ortadoğu ülkeleriyle kurduğu diplomatik ilişkilerin kökeni, Soğuk Savaş döneminde sömürgecilik karşıtı mücadeleye verdiği destek ve 1956 Süveyş krizinde Mısır'ın yanında yer almasına kadar uzanmaktadır. 1956 yılında Mısır ile kurduğu diplomatik ilişkiler, 1990 Ağustosunda patlak veren Birinci Körfez krizinde saldırgan Irak devleti karşısında sergilediği yaklaşım, Suudi Arabistan ve diğer Arap ülkeleriyle diplomatik ilişkilerin kurulmasına zemin teşkil etmiştir. Özellikle 1993 yılından itibaren Çin'in net petrol ithalatçısı bir ülke konumuna gelmesi, Ortadoğu bölgesinin çok büyük miktarlardaki petrol ve gaz arzında önemli bir yer işgal etmek, Çin açısından birincil öncelik haline gelmiştir. Petrol ithalatında arz çeşitliliği sağlamaya çalışan Çin'in, bugün itibariyle, toplam petrol ithalatında Ortadoğu'nun payı % 50 dolayındadır ve bunun % 30'unu da İran ve Suudi Arabistan'dan karşılanmaktadır. Çin'in Ortadoğu bölgesi ülkeleriyle kurmuş olduğu ilişkiler sadece petrol ve doğalgaz ithaline dayalı değildir. Bölgedeki birçok devlet Çin'de altyapı yatırımlarında bulunmak için antlaşmalar yapmışlardır. Örneğin Kuveyt, Aralık 2005 tarihinde Guangdong eyaletinde rafineri ve petro-kimya tesisleri yapmak için bir antlaşma imzalamıştır. Bunun yanında, Suudi Arabistan Kralı Abdullah bin Abdülaziz Ocak 2006'da Çin'i ziyaret etmiş ve bu ülkeye gelen ilk Suudi Kralı unvanını almıştır. Bu ziyaret, dünyada petrol talebi en hızlı büyüyen ülkesi olan (Çin, ABD'den sonra en çok petrol

¹³ Timothy E. Wirth, C. Boyden Gray ve John D. Podesta, "The Future of Energy Policy," **Foreign Affairs**, v. 82, n. 4, Temmuz/Ağustos 2003, s. 134; Chietigi Bajpaaee, "China Becomes Increasingly Involved in the Middle East," **PINR Power and Interest News Report**, 10 Mart 2006, http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=455&language_id=1; Jin Lianxiang, "Energy First China and the Middle East," **Middle East Quarterly**, v. 12, n. 2, Bahar 2005, <http://www.meforum.org/article/694>.

ithal eden ikinci büyük ülkedir) Çin ile Ortadoğu'nun en büyük petrol üreticisi konumunda bulunan Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin derinleştirilmesine hizmet etmiştir. Bu noktada Çin-Suudi Arabistan ilişkisinin derinleşmesi ve çok boyutlu bir nitelik kazanması çok yönlü etki doğurma kapasitesine sahip bir gelişmedir. Şöyle ki, Birinci Körfez krizinde ABD'nin izlediği dış politikayı yönlendiren olgu, Irak'ın Kuveyt'i işgal ederek Ortadoğu petrollerinin yaklaşık % 20'sini denetleyecek bir pozisyon kazanması olduğu kadar, söz konusu saldırganlığın "domino etkisi" göstererek diğer Arap ülkelerine özellikle de Suudi Arabistan'a yönelmesi tehlikesidir.

Bu noktada tehlike, sadece (en kötü olasılık olarak) Suudi Arabistan'ın Irak'ın işgali altına düşmesi değil, olası kriz süresince bu ülkenin petrol üretiminde yaşanacak düşüş ve sevkiyatların sorunlu hale gelmesidir. Barış zamanında bile Suudi Arabistan'ın petrol sevkiyatı yapılan önemli limanlarına düzenlenebilecek bir olası terör saldırısının petrol fiyatlarında yaratacağı dalgalanma ve bunun ABD ekonomisi üzerine yapacağı negatif etkiler üzerine kurulu kötümser senaryolar yapılmaktadır. Özellikle 11 Eylül 2001 sonrasında ABD yönetiminin ortaya koyduğu dış politika doktrin ve projeleri (önleyici savaş doktrini, Büyük Ortadoğu Projesi ve sonrasında Genişletilmiş Ortadoğu Projesi), Ortadoğu'nun demokratikleştirilmesini hedeflemektedir. Mart 2003'te işgal edilmeye başlanan Irak'tan sonra, Suriye ve İran'dan sonra Suudi Arabistan'ın da bu (sözde) demokratikleşme dalgasından payına düşeni alması kaçınılmazlığı değerlendirmesi ve algısı güçlüdür. Bu nedenle, Suudi Arabistan'daki monarşinin, Soğuk Savaş sonrasında dış politikasını tek boyutluluktan çıkarıp, ABD ve Batılı ülkelerden demokratikleşme yönünde baskı gören Çin gibi ülkelerle yakınlaşmaya çalışarak, çok boyutlu bir çizgiye oturtma çabası son derece rasyonel bir tercihtir. Çünkü Çin liderleri, altyapısı oluşturulmadan zamansız bir siyasal liberalleşmenin ülkeyi parçalamasından çekinmektedirler. Benzer endişeler, diğer Ortadoğu ülkelerinin yanında Suudiler tarafından da paylaşılmaktadır. Söz konusu baskılara direnç göstermede, Bernard Lewis'in ifade ettiği gibi petrol kartı bütünüyle buharlaşmış değildir. Suudi yöneticileri petrol kartının arz ettiği önemin farkındadırlar. Ziyaretin, ABD işgalini yaşayan Irak'taki iç savaş olasılığının, mezhep çatışmalarının ve etnik gerginliklerin had safhaya çıkmaya başladığı 2006 yılı başlarında gerçekleştirilmesi ayrıca anlamlıdır. Gerçekten de 2002 yılından bu yana ABD'ye taşınan Suudi petrolü sürekli azalırken, Çin'e taşınan petrol miktarı sürekli

artış kaydetmektedir. 2005 yılında Suudi Arabistan'ın petrol ihraç ettiği ülkelerin en önde gelenlerinden birisi Çin'dir.¹⁴

Suudi Arabistan, Çin ile yapmış olduğu çok sayıda enerji arama antlaşmalarıyla birlikte, bu ülkenin stratejik petrol rezervlerinin geliştirilmesine yardım etmesinde de anlaşma sağlamıştır. Çin'in bu alandaki ikinci büyük şirketi Sinopec, Suudi Arabistan'da doğalgaz arama hakkını kazanmış, Suudiler ise Çin'in Fujian eyaletinde doğalgaz rafinerisi inşa etmekle bu ülkenin varolan rafineri kapasitesini genişletmesine katkı yapmışlardır. Çin-Suudi ilişkileri sadece enerji alanıyla sınırlı kalmamıştır. İki ülke ilişkisinin enerji alanının dışına taşması, ülkelerin değişen dış politika parametreleriyle de ilgilidir. Çin, Deng Şaoping'in ilk döneminde ekonomik alana yoğunlaşmasından dolayı savunma harcamalarında bir takım kısıntılara gitmişti. 1990'lardan itibaren ABD, Çin'i savunma harcamalarında şeffaf olmamakla ve giderek artan oranda Pasifik'teki güç dengesini bozacak tarzda silahlanmakla suçlamıştır. Çin'in Pasifik donanmasını güçlendirme çabaları da bunda etkili olmuştur. Çin dış politikasının en önemli sorunları olan, Tayvan ve Güney Çin Denizi'ndeki hakimiyet sorunu ve bu hususlarda geçmiş dönemde olduğu gibi bir aşağılanma yaşamamaya duyulan güçlü istek, silahlanma eğilimin ardındaki önemli motivasyon kaynaklarından biridir. Silah ve silah teknolojisi satımı Çin dış politikasının önemli açılım dinamiklerindedir. Çin, ülkesel silahlanmanın ötesinde, dünya sisteminde silah piyasasının büyüklüğünün farkındadır. Çin'in Suudi Arabistan'a orta menzilli balistik füzeler satması, her iki aktör/devletin gerek iç siyasi sistem gerekse uluslararası politika düzeyinde farklılaşan yaklaşımlarını ortaya koymaktadır. Suudi Arabistan'ın Ortadoğu bölgesinde Çin'in en önemli ticaret ortağı olması ve her iki ülke arasındaki toplam ticaretin 2005 yılında 14 milyar dolar düzeyine ulaşması, farklılaşan yaklaşımın en önemli göstergesidir.¹⁵

¹⁴ Bajpaaee, China Becomes Increasingly Involved in the Middle East; Wirth, Gray ve Podesta, The Future of Energy Policy, s. 134-135; Pei, Is China Democratizing, s. 78-82; David Zweig, "Undemocratic Capitalism China and the Limits of Economism," **National Interest**, Yaz 1999, s. 63-64; Harsh V. Pant, "Saudi Arabia Woos China and India," **Middle East Quarterly**, v. 8, n. 4, Güz 2006, <http://www.meforum.org/article/1019>.

¹⁵ Bajpaaee, China Becomes Increasingly Involved in the Middle East; Solomon M. Karmel, "The Chinese Military's Hunt for Profits," **Foreign Policy**, Yaz 1997, s. 104-105; Kenneth W. Allen, "China's Foreign Military Relations with Asia-

Çin, artan enerji ihtiyacını karşılamak noktasında yöneldiği Ortadoğu bölgesinin jeo-ekonomik önemini ötesinde, dünya sisteminde jeopolitik ve jeo-kültürel açıdan taşıdığı önemin de bilincindedir. Çin'in Ortadoğu ülkeleriyle kuracağı ilişkilerin boyutu, küresel rekabette kendisine, ekonomik, stratejik ve ideolojik çerçevede önemli bir rol oynama olanağını verecektir. Bu nedenle Çin, Ortadoğu'daki bölgesel güçlerle ilişkilerini sağlamlaştırmaya çalışmakta, böylece bölgenin siyasal dengesine güçlü bir şekilde girme fırsatını yakalayacağını düşünmektedir. Bu noktada, Suudi Arabistan'ın dışında bölgenin en güçlü ve etkili aktör/devleti İran ile ilişkilerin geliştirilmesi, Çin açısından öncelik kazanmaktadır. Çin'in İran ile ilişkilerini geliştirmesi ona çok yönlü fırsatlar sunabilecektir. Tabiidir ki, aynı olanaklar İran için de söz konusudur. İki ülke ilişkisinin derinleştirilmesinin taraflara sunacağı olanakların çokluğu, ilişkilerin üzerinde yürütüleceği güçlü zemini teşkil etmektedir. Çin'in, İran ile ilişkilerini derinleştirmesi Orta Asya'daki varlığını güçlendirmesine olanak tanıyacak, dolayısıyla Hazar petrolleriyle daha güçlü bir bağlantı kurmasının yolunu açacaktır. Bu çerçevede Çin, Kazakistan'dan geçecek doğrudan bir petrol boru hattıyla İran'a ulaşma isteğini ifade etmiştir. Bu tarz bir boru hattıyla Çin, hem İran hem de Orta Asya petrollerine ulaşma olanağını elde edecektir. Çin'in Hazar petrollerine giriş sağlaması, bir yandan, İran Körfezi'ndeki Arap ülkelerinden deniz yoluyla gelen petrol ithalatına olan bağımlılığını azaltacak, diğer yandan arz çeşitliliğini sağlayarak petrolün kesintisiz akışını daha güvenli kılacaktır.¹⁶

Çin'in gerek İran Körfezi, gerekse Orta Asya'ya dönük bu dış politika açılımı, 11 Eylül 2001 saldırısının düzenleyicisi olduğu ifade edilen El-Kaide terör örgütüne yataklık ettiği ileri sürülen Afganistan'ın ABD tarafından işgali ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin de ABD şemsiyesi altına alınmaya çalışılmasıyla engellenmek istenmiştir. Birinci Körfez krizi sonrasında ABD tarafından uygulanan "çifte çevreleme" politikasına Irak ile birlikte muhatap olan İran'a yönelik tehditlerin İkinci Körfez kriziyle birlikte gittikçe artması, bu ülkenin uluslararası politikadan izole edilmesi çabaları, Çin'in bölgeye yönelik dış politika açılımını kolaylaştırmıştır. ABD ve Batılı ülkelerin Ortadoğu'ya yönelik tasarımlarından endişe duyan ülkelerin başında gelen

Pacific," **Journal of Contemporary China**, v. 10, n. 29, 2001, s. 648-650; Pant, Saudi Arabia Woos China and India; Heginbotham, 2002, 88-93.

¹⁶ Cristiani, China and Iran Strengthen their Bilateral Relationship; Bajpaee, China Becomes Increasingly Involved in the Middle East; Dan Blumenthal, "Providing Arms China and the Middle East," **Middle East Quarterly**, v. 13, n. 2, Bahar 2005, <http://www.meforum.org/article/695>.

İran, Çin ile ekonomik, ticari ve askeri ilişkilerin geliştirilmesine önem vermiştir. Bu çerçevede, Çin ile İran arasında 25 yıllık bir döneme yayılan 100 milyar dolarlık bir doğal gaz ve petrol antlaşması imzalanmıştır. Çin, ABD ve Batılı ülkelerin İran'a uyguladıkları ambargodan dolayı büyük petrol ve doğalgaz rezervlerini etkili bir şekilde işletmemektedir. Ayrıca, şu an kullandığı teknolojinin de oldukça geri olduğu ifade edilmektedir. Çin, petrol ve doğalgaz alanlarındaki teknolojik altyapının geliştirilmesinde her iki ülkenin de büyük çıkarı olduğunu görmektedir. Bu nedenle, Çin ile İran arasında, Yadavaran gibi petrol alanlarının geliştirilmesine yönelik anlaşmalar yapılmaktadır. Çin ve İran arasında, petrol ve doğalgaz temelli ekonomi politikaları, her iki ülke ticaretinin de canlanmasında büyük rol oynamaktadır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2005 yılında 9.5 milyar dolara ulaşmıştır. İran'ın Şanghay İşbirliği Örgütü'ne gözlemci statüsü ile katılması, bu ülkenin Çin'in etki sahasına daha fazla girmesi olarak yorumlanmıştır. Ekonomik ve ticari alanın dışında Çin, İran'a nükleer teknoloji ve balistik füze teknolojisi transferinde bulunmaktadır. Çin'in bu politikası, başta ABD ve Batılı ülkeler tarafından sert bir şekilde eleştirilmektedir. Bu yoğun eleştirilere karşın Çin, BM Güvenlik Konseyi'nde İran'ın nükleer politikasına karşı alınması olası kararlara veto kartını sürekli gündemde tutmakta, böylece ABD, İngiltere ve Fransa'ya karşı dengeleyici bir konumda durmaktadır.

Çin'in başta Suudi Arabistan ve İran ile kurmuş olduğu bu çok yönlü ilişkiler, iç siyasal sisteminde de etki doğurmaktadır. Ortadoğu'nun Müslüman ülkeleriyle derinleştirilen ilişkiler, Çin'in denetiminde bulunan Doğu Türkistan/Sincan bölgesindeki ayrılıkçı Müslüman unsurlara karşı sertlik politikasına yöneltilmesi muhtemel eleştirilerin önünü kesmektedir. Başta Suudiler ve İranlılar olmak üzere Ortadoğu ülkelerinin, Müslüman Uygur Türklerine maddi ve manevi destek vermeleri engellenmeye çalışılmaktadır. Birçok Ortadoğu ülkesinde farklı etnik ve dinsel grupların varlığı ve özellikle Mart 2003'te ABD tarafından Irak'ın işgali sonrasında, etnik ve dinsel bölünme senaryoları, Çin'in bu yöndeki endişelerini en alt düzeye indirmiştir. Bunun yanında Çin'in ABD ve Batılı ülkelerin baskı politikalarından bunalan Ortadoğu'nun Müslüman halklarıyla kurmuş olduğu ilişkiler, kendi ülkesinde yaşayan 20 milyon civarındaki Müslüman üzerinde olumlu ve meşruiyetini güçlendirici bir etki yapmaktadır.¹⁷

¹⁷ Cristiani, China and Iran Strengthen their Bilateral Relationship; Bajpaaee, China Becomes Increasingly Involved in the Middle East; Blumenthal, Providing Arms China and the Middle East.

Soğuk Savaş sonrası Çin dış politika yönetim ilkelerinin “maksimum yarar ve güvenlik, minimum sorumluluk” davranışının izlerini Irak’ın ABD tarafından işgal edildiği İkinci Körfez krizi sürecinde görmek mümkündür. Ancak buna karşın Çin, 2004 Mayıs’ında BM Güvenlik Konseyine sunduğu bir teklifte Irak’ta BM’nin daha büyük rol oynaması yönünde çağrıda bulunmuştur. Ancak bu çağrısı karşılık bulmamıştır. Çin, Ortadoğu bölgesine yönelik çıkarlarının daha sağlam temeller üzerinde gelişmesini sağlamak amacıyla, ekonomik işbirliği üzerinde temellenen yeni örgütsel yapıların gelişmesine ve var olan yapılarla ilişkilerin geliştirilmesine çaba harcamıştır. Bu girişimler arasında, Çin-Arap İşbirliği Forumu ve Çin ile Körfez Ülkeleri İşbirliği Konseyi Arasında Çerçeve Antlaşması sayılabilir. Çin, bu antlaşmalar ve işbirlikleri sonucunda ürünlerine pazar imkanlarını genişletmek istemekte ve serbest ticari alanlar oluşturmaya çalışmaktadır.¹⁸

Çin, bir yandan, Ortadoğu’nun Müslüman ülkeleriyle ilişkilerini derinleştirmeye çalışırken ve bu bağlamda, Filistin-İsrail sorununun barışçıl bir çerçevede çözümünü arzuladığını 2002 Eylülünde ilk kez atamış olduğu Ortadoğu Barış Heyeti ile sembolik olarak ortaya koyarken; diğer yandan, son dönemde İsrail ile olan ilişkilerinde artan bir yoğunluk yaşamaya başlamıştır. Özellikle Tiananmen gelişmeleri sonrasında ABD ve AB ülkelerinin Çin’e silah satışına koydukları yasaklara karşın, İsrail’in Çin’e silah satmaya devam etmesi iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi ve gelişmesinin itici gücü olmuştur. Çin’in Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinin temelinde enerji kaynaklarına kolay erişim politikası etkili olduğu gibi, İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesinde silah ithalatı ve varolan silahların modernleştirilmesine duyulan ihtiyaç etkilidir. Çin, Rusya Federasyonu’ndan sonra, en büyük silah ithalatını İsrail’den yapmaktadır. Bu noktada ABD’nin Çin’e silah satışı konularında var olan itirazlarına karşın, İsrail çok hassas silah teknolojileri hariç, Çin ile işbirliğini sürdürmektedir.¹⁹

¹⁸ Cristiani, China and Iran Strengthen their Bilateral Relationship; Bajpaee, China Becomes Increasingly Involved in the Middle East; Maynes, America Discovers Central Asia, s. 125-129.

¹⁹ Bajpaee, China Becomes Increasingly Involved in the Middle East; P. R. Kumaraswamy, “At What Cost Israel China Ties?,” **Middle East Quarterly**, v. 13, n. 2, Bahar 2006, <http://www.meforum.org/article/926>.

Sonuç

Deng Şaoping'in 1978 yılından itibaren başlattığı dörtlü modernleşme programının sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi ve sürdürülebilir kılınması, Batı dünyasının dünya üstünlüğünü sağlamasının iki temel şartının gerçekleştirilmesine bağlı olduğu gerçeği, Soğuk Savaş sonrasının değişmeyen bir fenomeni olarak Çin'in karşısına çıkmıştır. Bunlar, hammadde ve enerji kaynaklarını denetlemek ve pazar olanaklarını sürekli geliştirerek kontrol altında tutmaktır. Çin'in Ortadoğu'ya yönelik dış politikasının temelinde, ekonomik büyümenin tetiklediği artan enerji ihtiyacını karşılamaya dönük, enerji havzalarına giriş stratejisi bulunmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında ABD ve Batı dünyasının sona eren komünist tehdit yerine, İslamcı terörizm gibi muğlak bir tehdidi yerleştirme çabaları, tüm İslam dünyasında tepkiyle karşılanmıştır. Bu tepkiye rağmen ABD ve bazı Batılı ülkelerin İslamcı terörizmin kaynağı olarak Ortadoğu'yu göstermeleri, bölge ülkelerini uluslararası politikada oldukça zor ve kaygılandırıcı bir sürece sokmuştur. Soğuk Savaş sonrası dünyasının tek süper gücü ABD'nin hegemonik dış politika çizgisi bu endişeleri daha da arttırmıştır.

Ortadoğu ülkelerine yönelik, demokratik yönetim yokluğu/eksikliği ve insan hakları temelli artan eleştiriler, benzer eleştirilere muhatap olan Çin'i ekonomik temelli ilişkilerin ötesinde bir siyasal model olarak da ön plana çıkarmıştır. Çin'in Batı dünyasından kendisine yöneltilen eleştirilere karşı verdiği cevaplar, bir yönüyle, Ortadoğu ülkelerinin de benimsediği argümanlara dönüşmektedir. Çin'in ortaya koyduğu argümanların içeriği çoğu zaman düşük yoğunluklu bir nitelik taşısa da, çok yönlü dış politika ilişkilerinin sürdürülebilir kılınması açısından da bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Çin, ekonomik kalkınmasını sürdürülebilir kılma ve siyasal özerkliğini korumayı, küresel ve bölgesel dengeleri koruyacak, çatışmacı olmaktan uzak bir dış politika yaklaşımı ile sağlayabilecektir. Çin, Ortadoğu ülkeleri enerji kaynaklarıyla ekonomik kalkınmasını sağlarken; Ortadoğu ülkeleri de Çin üzerinden uluslararası politikada meşruiyet üretme çabasında olacaklardır.

Çin, Ortadoğu'nun denetim altına alınmasına yönelik hegemonik bir dış politika davranışı geliştirme çabasında olmaktan çok, Asya-Pasifik eksenindeki güç dengelerini kendi lehine çevirerek küresel rekabette öne geçmek için Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini

derinleştirme çabasındadır. Bu, Ortadoğu ülkeleri açısından da rahatlatıcı bir unsurdur. Bu noktada, Ortadoğu bölgesinden Asya-Pasifik'e kadar uzanan bir alanda, Çin ile ABD'nin karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdır. Söz konusu karşılaşmanın, çatışma dinamiğini arttırması olasılığı yüksektir. Ancak, uluslararası politikada çatışma dinamikleri ne kadar azaltılabilirse, gerek Çin gerekse Ortadoğu ülkelerinin barışçıl araçlarla değişimi ve dönüşümü o kadar sancısız atlatılabilecektir.²⁰ Bu noktada, Çin ve Ortadoğu ülkelerinin yaklaşımları kadar, başta ABD olmak üzere Batı dünyasının dış politika davranışları da son derece büyük önem arz etmektedir.

²⁰ Allen, "China's Foreign Military Relations with Asia-Pacific, s. 648, Bates Gill ve Michael O'Hanlon, "China's Hollow Military," **The National Interest**, Yaz 1999; Bates Gill, "Limited Engagement," **Foreign Affairs**, v. 78, n. 4, Temmuz Ağustos 1999, s. 66-70; Pastor, 2001: 427-428.